

СОЦІАЛЬНЕ УЯВЛЕННЯ ПРО АГРЕСІЮ В СТУДЕНТСЬКОМУ СЕРЕДОВИЩІ SOCIAL PERCEPTION OF AGGRESSION IN THE STUDENT ENVIRONMENT

У статті розглядається агресія як соціальне уявлення в студентському середовищі. Термін «агресія» є складним варіативним поняттям, поширеним у багатьох наукових дисциплінах. Питання про існування єдиної та загальноприйнятої термінології «агресія» не отримав однозначного рішення серед учених-дослідників, та визначення його є вкрай складним завданням. Кожна людина використовує слова «агресія», «агресивний», «агресор», маючи на увазі різні значення. Розглянуто дослідження англійського філософа Томаса Гоббса, який уважав, що всередині кожної людини живе дике, руйнівний початок, що можна приборкати лише за допомогою закону та громадського порядку. Л. Беркович вважає, що агресія є наслідком емоційного стану гніву. На думку Ж.-Ж. Руссо, кожна людина у сприятливому середовищі є істотою за натурою доброю, і лише обмеження зовнішнього середовища викликають у нас агресію та ворожість.

У нашому дослідженні ми використовували опитувальні методи для вивчення змісту соціальних уявлень про агресію, а також для вивчення рівня агресивності респондентів та особливостей переживання ними стану гніву та роздратування. У результаті отриманих на цьому етапі даних було вироблено робоче визначення терміна «агресія», а також розроблено опитувальник «соціальні уявлення про агресію», спрямований на вивчення змісту соціальних уявлень про агресію представників різних малих соціальних груп із подальшим порівнянням.

Нами було визначено п'ять чинників, визначальних для ранжування вчинків за рівнем їх агресивності. Далі на основі матриці власних значень ми визначили змістовний зміст кожного з виділених факторів.

Доведено, що в основі соціального уявлення про агресію лежить структура чинників, що визначають думку людини щодо широкого кола ситуацій та моделей поведінки.

Проведене дослідження підтвердило вплив на зміст соціальних уявлень про агресію соціокультурних особливостей регіону проживання, соціально-психологічних особливостей середовища навчання респондентів та вікових особливостей респондентів.

Ключові слова: агресія, агресор, студентське середовище, агресивна поведінка.

The article considers aggression as a social representation in the student environment. The term "aggression" is a complex variable concept common in many scientific disciplines. The question of the existence of a single and generally accepted terminology "aggression" has not received an unambiguous solution among research scientists, and its definition is an extremely difficult task. Each person uses the words "aggression", "aggressive", "aggressor" with different meanings in mind. The study of the English philosopher Thomas Hobbes, who believed that inside every person lives a wild, destructive beginning, which can be tamed only with the help of law and public order, is considered. L. Berkovits believes that aggression is a consequence of the emotional state of anger. According to Jean-Jacques Rousseau, every person in a favorable environment is a being by nature good, and only the limitations of the external environment cause aggression and hostility in us.

In our study, we used survey methods to study the content of social perceptions of aggression, as well as to study the level of aggressiveness of respondents and the specifics of their experience of anger and irritation. As a result of the data obtained at this stage, a working definition of the term "aggression" was developed, as well as a questionnaire "social ideas about aggression" was developed, aimed at studying the content of social ideas about aggression of representatives of various small social groups with further comparison.

We identified five factors determining the ranking of acts by their level of aggressiveness. Next, based on the matrix of eigenvalues, we determined the meaningful content of each of the selected factors.

It was proved that the basis of the social perception of aggression is the structure of factors that determine a person's opinion regarding a wide range of situations and behavior patterns.

The conducted study confirmed the influence on the content of social perceptions about aggression of socio-cultural features of the region of residence, socio-psychological features of the respondents' learning environment, and age characteristics of the respondents.

Key words: aggression, aggressor, student environment, aggressive behavior.

УДК 159.9+316.6+316.4
DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2022.43.24>

Кавиліна Г.К.

к. пед. н., доцент кафедри сімейної та спеціальної педагогіки і психології
ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

Протягом останніх десятиліть проблема вивчення феномену агресії є однією з найактуальніших тем досліджень у різних галузях наукового знання. Постійні зміни у соціальній, економічній та політичній сферах життя суспільства супроводжуються спалахами агресії, які мають масовий характер. Акції протесту переростають у масові заворушення, які часто виливаються в етнічні конфлікти, які можуть викликати громадянські війни. Масові форми прояву агресії спричиняють людські жертви і, як правило, ескалацію, що призводить до нових, більш жорстоких форм насильства.

Термін «агресія» є складним варіативним поняттям, поширеним у багатьох наукових дисциплінах. Питання про існування єдиної та загальноприйнятої термінології «агресія» не отримав однозначного рішення серед учених-дослідників, та визначення його є вкрай складним завданням. Кожна людина використовує слова «агресія», «агресивний», «агресор», маючи на увазі різні значення. Достатньо згадати словосполучення «агресивна реклама», «агресивна середовище», «агресивний метод ведення торгівлі», «агресивний маркетинг» та інші приклади вживання

даного виду словосполучень, щоб зрозуміти, яким широким та складним є поле використання даного терміна.

У психології під агресією прийнято розуміти імпульс або намір, спрямований на заподіяння шкоди. У політиці агресією позначається неправомірне посягання однієї держави на територію чи політику іншого.

Л. Берковиць вважає, що агресія є наслідком емоційного стану гніву [1]. А. Налчаджян зазначає, що поряд із гнівом агресію можуть породжувати такі емоції, як зневага та огида. Гнів, зневага та огида він позначає як триаду ворожості, яка і викликає агресивну поведінку [5].

Протягом вивчення агресії висувалися різні версії щодо її природи. Причому розбіжності між різними теоріями могли бути як у приватних деталях, так і в основоположних передумовах, на яких стоїть пояснення феномену агресії.

Уперше це питання піднімається у філософії. Так, можна згадати думку англійського філософа Томаса Гоббса, який уважав, що всередині кожної людини живе дике, руйнівний початок, що можна приборкати лише за допомогою закону та громадського порядку [2, с. 36–46].

З іншого боку, Жан-Жак Руссо вважав, що у сприятливому середовищі кожна людина є істотою за натурою доброю, і лише обмеження зовнішнього середовища викликають у нас агресію та ворожість. Альтернативним вирішенням цього питання є теоретичний напрям, який передбачає, що агресія може бути вродженою властивістю людини, але не всім вона притаманна. Уперше про це згадував Платон у роботі «Держава». Він уважав, що люди, схильні до агресії, повинні становити окремий клас суспільства, функція якого полягатиме в реалізації власного агресивного потенціалу на благо суспільства. Цей клас він назвав війнами. При цьому два інших класи, землероби і філософи, на думку Платона, агресії не мали і, отже, не могли брати участь у війнах або стежити за порядком у державі [2, с. 36–46].

Вивчаючи феномен агресії та агресивної поведінки, не можна оминати той факт, що подібна поведінка притаманна не лише людині. З погляду біології *homo sapiens*, навпаки, успадкував подібну поведінку від попередніх біологічних видів.

Вивчаючи різні моделі поведінки тварин, Конрад Лоренц дійшов висновку, що первісною функцією агресії був захист власного виду та видобуток собі прожитку [4, с. 70–75].

Леонард Берковиць брав активну участь у розробленні теорії фрустрації-агресії, яка досі є одним із найпопулярніших пояснень походження агресивної поведінки у людини. Науковець довів, що негативні для індивіда

стимули збільшують імовірність прояву агресії. Можна припустити, що наявність агресивного стимулу також для індивіда є фрустрацією. У такому разі висновок Берковиця є лише підтвердженням тези про те, що наявність кількох фруструючих обставин збільшує ймовірність агресивної поведінки [4, с. 70–75].

Пошук причин девіантної, зокрема агресивної, поведінки у хімічній будові людини – одне з найбільш розроблених теорій у психології агресії. Під час звернення до можливих нейробиологічних причин агресивної поведінки науковці (Н. Г. Андреева) вказують на важливу роль гіпоталамо-гіпофізарної системи в регуляції агресивної поведінки людини.

Звертаючись до нейрохімічного пояснення причин агресивної поведінки, ми змушені констатувати, що соціальні уявлення індивіда у цьому разі мало інформативні, оскільки людина не усвідомлює рівні нейрохімічних медіаторів у головному мозку. Проте ми можемо заперечувати факт наявності зв'язку між імпульсивною агресивною поведінкою та усвідомленням його індивідом. З іншого боку, автори розглянутих нами досліджень зазначають, що критичне порушення серотонінергічної системи веде до психічної патології і, отже, не може розглядатися як поширений випадок. Наявність у агресивних тварин підвищеного або зниженого рівня серотоніну не доводить, що саме він спричинив агресивну поведінку.

У нашому дослідженні ми використовуємо опитувальні методи для вивчення змісту соціальних уявлень про агресію, а також для вивчення рівня агресивності респондентів та особливостей переживання ними стану гніву та роздратування.

Опитувальник Басса – Дарки. Однією із цілей є відповідь на питання, наскільки вивчення соціальних уявлень про агресію людини і соціальної групи можуть бути корисні для передбачення та превенції агресивних дій з їхнього боку. У цій ситуації ми вважаємо за необхідне порівняти дані, отримані в ході вивчення соціальних уявлень про агресію, з результатами вимірювання рівня та характеру агресивності, отриманими з використанням стандартизованих методик, що довели свою надійність.

Автори методики А. Бас та А. Дарки запропонували свою власну класифікацію агресивних проявів. Вони відокремили агресію від ворожості, визначивши останню як реакцію, що розвиває негативні емоції та негативні оцінки людей та подій. Таким чином, Бас та Дарки виділили загальне негативне почуття до навколишнього світу. На противагу йому агресію вони позначили як події, створені задля заподіяння шкоди. У методиці є 75 тверджень, із якими респондентам пропонується погодитися або не погодитися.

У межах нашого дослідження ми розраховуємо знайти зв'язок між різними формами агресії та ворожості, з одного боку, та факторами соціальних уявлень про агресію – з іншого. Подібна кореляція дала б змогу зробити висновки про те, що люди з переважним типом агресії готові робити насильницькі вчинки у певній категорії ситуацій.

Як ще один опитувальний метод, спрямований на вивчення агресивності респондентів, ми вибрали опитувальник Спілбергера STAXI. Сучасна та детально опрацьована, ця методика дає змогу вивчити на основі самозвіту респондента різні боки його агресивності. Респондентам пропонується відповісти на 53 запитання, об'єднані у три частини. На кожне запитання є різні варіанти відповіді залежно від того, наскільки часто респондент відчуває почуття, що описується, або поводить/поводиться описаним чином. Першу частину опитувальника присвячено відповідям питання, як часто індивід відчуває певні почуття чи робить певні дії. У другій частині питання спрямовані на вивчення звичайної поведінки та стану респондента. У третій частині питання адресовані найбільш звичним для респондента реакціям, коли він або вона знаходиться в роздратованому стані чи відчувають злість. Отримані відповіді дають змогу зробити висновки про дев'ять складників людської агресивності.

На першому етапі експериментального дослідження нами було проведено пілотажний проект, у ході якого завданням було виділення змістовного ядра соціального уявлення про агресію. 23 респонденти віком від 20 до 25 років відповідали на три питання: що таке агресія, які ситуації здатні довести вас до агресивної поведінки й які агресивні вчинки ви б розташували на лінійці від поганої думки про людину до її вбивства. Отримані дані були опрацьовані з використанням контент-аналізу. У результаті було виділено робоче визначення агресії для даної роботи, а також складено опитувальник, що включає два завдання. У першому завданні респондентам пропонувалися 36 різних ситуацій та така інструкція: оцініть за 10-бальною шкалою ситуації за ступенем імовірності прояву в них агресивної поведінки з боку людини (1 – агресія в подібній ситуації найменш ймовірна, 10 – агресія в подібній ситуації, напевно, буде).

У другому завданні респондентам пропонувався список із 18 дій та така інструкція: прокоментуйте такі варіанти поведінки за ступенем їх агресивності (1 – практично не агресивно, 18 – найбільш агресивна поведінка, цифри не повинні повторюватися).

Використання даного опитувальника дало нам змогу оцінити соціальні уявлення про агресію у представників різних соціальних груп та порівняти їх між собою. Так, із вико-

ристанням аналізу ми виділили чинники, що об'єднують перелічені вище ситуації та вчинки у групі, та розглянули їхній зв'язок із агресивністю респондентів.

У результаті отриманих на цьому етапі даних було вироблено робоче визначення терміна «агресія», а також розроблено опитувальник «соціальні уявлення про агресію», спрямований на вивчення змісту соціальних уявлень про агресію представників різних малих соціальних груп із подальшим порівнянням.

Цей вибір респондентів зумовлений об'єктивними відмінностями у соціально-психологічних особливостях середовища, у якому проходить навчання представників кожної з перерахованих груп. Ми припускаємо, що відмінності у змісті соціальних уявлень про агресію між двома групами студентів коледжу можна пояснити різними півкулями, що використовуються для професійної діяльності.

Згідно з отриманими даними, найчастіше підлітки із цієї групи ідентифікують себе через особисті якості (33%). Зазначимо, що за цією групою відсоток цієї категорії самоідентифікації нижчий, аніж у будь-якій досліджуваній нами студентській вибірці. Другими за частотою згадки стали відповіді, що належать до соціальної характеристики (23%). Також велика кількість відповідей належала до Я-людини централізації (13%).

У студентів коледжу, також найчастіше вживаною є категорія самоідентифікації через особисті якості (43%). Необхідно відзначити високий відсоток відсутності відповіді у цій групі (32%). Ми вважаємо, що це може бути пов'язане з низькою мотивацією респондентів та небажанням розмірковувати над питанням без видимого заохочення.

Високу частку відсутності відповіді (35%) показали дані, отримані на респондентах, учнів коледжу. Найбільш популярні у цій групі відповіді відносяться до категорії ідентифікації через особисті якості (55%).

Нам удалося виділити п'ять чинників за рівнем їх агресивності.

Перший чинник ми назвали «Лояльність до вербального прояву агресії», оскільки спостерігається позитивна кореляція з діями, спрямованими на заподіяння шкоди та негативна – з діями, спрямованими на вербальне вираження своєї агресії.

Другий чинник ми назвали «Лояльність до залучення до конфлікту сторонніх». Високі оцінки за цим чинником припускають допустимість висловлювання роздратування стороннім людям і залучення у конфлікт нових учасників.

Третій чинник назвали «Лояльність до непрямого прояву агресії». Високі оцінки за цим чинником припускають прагнення уникнути конфлікту, прямого зіткнення.

Четвертий чинник ми визначили як «Неприпустимість підвищення голосу». Респонденти з високими оцінками за цим чинником прагнуть уникати підвищення голосу та криків як методу вираження агресії.

П'ятий чинник назвали «Неприпустимість прямої фізичної агресії». Високі оцінки за цим чинником припускають ставлення до навмисної грубості або підлості тишком-нишком як до негідної поведінки.

Ми вважаємо, що представлені дані є достатніми для доказу того, що в основі соціального уявлення про агресію лежить структура чинників, що визначають думку людини щодо широкого кола ситуацій та моделей поведінки. Перейдемо до дослідження кореляції знайдених чинників між собою і навіть із показниками інших використаних нами методик.

Наступним кроком у дослідженні соціальних уявлень про агресію у полікультурному середовищі стало вивчення зв'язку виявлених нами чинників соціальних уявлень про агресію між собою. Для цього знову звернемося до повного списку виділених чинників. Перші десять впливають на оцінки ситуацій за ступенем імовірності прояву в них агресії:

1. Агресія у ситуації загрози людському життю та гідності.
2. Агресія внаслідок фрустрації з вини інших людей.
3. Агресія внаслідок ненавмисних помилок інших людей.
4. Агресія у боротьбі за задоволення потреби.
5. Агресія у відповідь на персональну грубість.
6. Агресія у разі загрози звичним умовам.
7. Агресія у разі порушення нормативної поведінки.
8. Агресія у відповідь на неухважність до особи.
9. Агресія у разі випадкової невдачі.
10. Агресія у відповідь на нещирість.

Далі йдуть п'ять чинників, що визначають ранжування дій за ступенем їх агресивності:

1. Лояльність до вербального прояву агресії.
2. Лояльність до залучення до конфлікту сторонніх.
3. Лояльність до непрямого прояву агресії.
4. Неприпустимість підвищення голосу.
5. Неприпустимість прямої фізичної агресії.

Використовуючи коефіцієнт кореляції r -Пірсона, ми склали кореляційну матрицю чинників соціальних уявлень про агресію. Як можна помітити, статистично достовірних і при цьому сильних кореляційних зв'язків нам виявити не вдалося. Найбільш сильний статистично достовірний зв'язок ($r=0,177$ при $p<0,01$) був виявлений між агресією у разі випадкової невдачі та лояльністю до вербального прояву

агресії. Можна припустити, що цей зв'язок говорить про те, що люди, схильні агресивно реагувати на невдачі, висловлюють своє роздратування за допомогою нецензурних виразів та лайки, однак ми вважаємо, що низький рівень взаємозв'язку не дає змоги робити будь-які висновки.

Таким чином, можна говорити про відсутність доказів взаємозв'язку чинників соціальних уявлень про агресію між собою.

Вивчення факторної структури соціальних уявлень про агресію та зв'язок виявлених чинників із рисами агресивності особистості дало змогу зробити такі висновки:

В основі оцінки ймовірності прояву агресії у тридцяти шести різних ситуаціях лежать десять чинників. Вони визначають типи ситуацій, у яких індивід схильний виявляти агресію.

В основі ранжування вісімнадцяти дій за ступенем їх агресивності лежать п'ять чинників, які визначають стилі, що віддають перевагу, вираження власної агресії, а також стилі поведінки, які індивід вважає неприпустимими.

Виявлені чинники соціальних уявлень про агресію не пов'язані між собою на статистично достовірному рівні значимості.

Виявлені чинники демонструють слабкий зв'язок зі змінними, вимірними з використанням стандартизованих опитувальників. Деякі чинники виявилися не пов'язаними з жодною змінною. Це дає змогу говорити про те, що опитувальники не дають нам інформації про соціальні уявлення про агресію в полікультурному середовищі.

Середні порівняльні результати груп за методиками Hand-test, опитувальника Басса – Дарки та опитувальника Спілбергера STAXI не дають змоги зробити висновок щодо достовірності відмінностей без використання математичних методів обробки даних. Звернемося до розгляду статистично достовірних відмінностей в особистісній агресивності між групами респондентів, що вивчаються. Для цього порівняємо отримані значення змінних із використанням критеріїв t -Стьюдента та U -Манна – Уїтні.

Між групами студентів удалося виявити статистично достовірні відмінності на рівні відкритої агресії ($p<0,05$), контролю зовнішніх проявів агресії ($p<0,01$) та контролю внутрішніх проявів агресії ($p<0,05$). Рівень контролю агресії виявився вищим у студентів із Білгородського педколеджу, тоді як рівень відкритої агресії вищий у студентів з Умані. Ці результати були отримані з використанням t -критерію Стьюдента за відсутності відхилення рівності дисперсій ($p>0,1$).

Ми вважаємо, що навчальні програми, спрямовані на розвиток творчих здібностей та креативного мислення, сприяють під-

вищенню рівня емоційної експресивності та запальності, а фокус на інтенсивний розвиток інтелектуальних здібностей призводить до підвищення ймовірності агресивної реакції на фрустрацію з вини помилок інших людей. Однак варто повторити, що отриманих нами даних недостатньо, щоб говорити про вплив чинника «соціально-психологічні особливості середовища навчання» на утримання соціальних уявлень про агресію.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бучма В. В., Гурова О. В., Дзюбка Л. В. Діяльна самореалізація особистості в освітньому просторі : монографія Київ : Слово, 2017. 262 с.
2. Волкова А. Н. Психолого-педагогическая поддержка детей-суицидентов. *Вестник психосоциальной и коррекционно-реабилитационной работы*. 2018. № 2. С. 36–43.
3. Маценко Л. М. М12 Теорія і методика виховання : навчальний посібник; вид. 3-є, доп., перероб. Київ : Компринт, 2019. 319 с.
4. Моклиця М. Від синкретизму до сецесії: філософські аспекти синтезу мистецтв. *Волинь філологічна: текст і контекст*. 2018. № 5 (1). С. 70–75. URL: <https://volyntext.vnu.edu.ua/index.php/volyntext/article/view/40> (дата звернення: 19.03.2018).
5. Норт Д., Волліс Дж., Вайнгест Б. Насильство та суспільні порядки / пер. з англ. Т. Цимбал. Київ : Наш формат. 2017. 352 с.
6. Петяк О. В. Особливості активізації внутрішніх ресурсів дітей у кризових станах. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія «Психологія»*. 2021. Т. 32 (71). № 1. С. 115–120.